

**A téri viszonyok kódolása a magyarban és az olaszban.
Kontrasztív tipológiai elemzés¹**

1. Bevezetés

Tanulmányomban az olasz és a magyar téri viszonyok nyelvi kódolását vizsgálom. Az elemzés elméleti keretét a szemantikai tipológiának nevezett kutatási irányzat alkotja, amelyen belül megvalósíthatónak tűnik a hagyományos nyelvtipológia szerkezetközpontúságának a kognitív szemlélet funkcionális beállítottságával történő kiterjesztése.

Elméleti szempontból az a kérdés foglalkoztat, hogy a nyelvtipológia keretei mennyire és hogyan tágíthatók ki interdiszciplinárisan. A szemantikai tipológia hagyománya még nem alakult ki; munkámmal e fiatal stúdium további kidolgozásához, módszertani megalapozásához kívánok hozzájárulni.

Alkalmazott nyelvészeti perspektívából arra keresem a választ, hogy melyek a tipológiai alapú kontrasztív nyelvészet és a kognitív szemlélet integrációját megvalósító megközelítés nyelvpedagógiai gyakorlatban való meghonosításának lehetőségei és előnyei a két szóban forgó nyelv mint idegen nyelv oktatásában.

2. Tudományelméleti háttér

2.1. A szemantikai tipológia

Elemzésem több tudományterületet érint, nevezetesen a nyelvtipológiát, a kontrasztív nyelvészetet és a kognitív paradigmát, amely már önmagában is határtudomány a nyelvészet, az idegtudomány, a filozófia, a pszichológia, az antropológia, a mesterséges intelligencia és a nyelvpedagógia között. A modern tudományosság interdiszciplináris jellegének kiemelésével számomra e diszciplínák, illetve az ezek háttérében meghúzódó eszmeáramlatok összefüggés-hálózatainak feltárása figyelemfelkeltő.

Ma már világosan látszik, hogy a hagyományos nyelvtipológia válságba került: bebizonyosodott, hogy igen kevés szerkezeti szinten megfogható nyelvi univerzálé létezik. Ezért keresnünk kell e tudományterület továbbfejlődését, megújulását magával hozó új utakat. Érdeemesnek látszik a konceptualizáció és a szemantikai paraméterek mentén kutatni olyan általánosítások után, amelyek a világ összes/legtöbb nyelvére igazak (lehetnek). A nyelvtipológiai és a kognitív nyelvészeti elemzések összeegyeztethetőségének bizonyítására már eddig is születtek komoly kutatások (pl. Bowerman–Choi 2003; Bowerman–Levinson 2001; Croft 1999, 2003; Evans–Levinson 2009; Haspelmath 1997; Levinson 2004; Levinson et al. 2002; Levinson et al. 2003; Levinson–Wilkins 2006; Tomasello 2003). A téri kódolást érintő vizsgálatok azt tanúsítják, hogy sok, a téri nyelvre vonatkozó általános paramétert el kell vetnünk, ugyanis ellentmondanak az empirikus nyelvi adatoknak.

A szemantikai tipológia egy kb. két évtizedes múltra visszatekintő nyelvészeti diszciplína, amelynek meghatározása, körvonalazása még nem történt meg. Ötvöződnek benne mind az

¹ Jelen tanulmány a szerző azonos című, a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájában 2015-ben megvédett PhD-értekezésének rövid összefoglalója.

univerzalizmus táborát gazdagító, strukturális szemléletű nyelvelméleti modellek, mind a funkcionális, relativista beállítottságú, a nyelvi szerkezeteken túlmenően a rendszer működésére, a nyelvhasználatra, a nyelvi variációkra is kitekintő iskolák egyes meghatározó vonásai, ezáltal összekötő hidat alkothat olyan két nyelvészeti irányzat, a strukturalizmus és a funkcionalizmus között, amelyek a fő elméleti kérdésekben annyira ellentétes nézeteket valló diszciplínák, hogy közvetlenül összhangba hozni őket a maguk elméleti szintjén lehetetlen és parttalan vállalkozás lenne. Tudományelméleti célkitűzésében a tipológia az univerzalista és strukturalista háttérű generatív irányzattal mutat hasonlóságot, hiszen mindkettő elvben a világ minden nyelvéről kíván nyilatkozni, a lehetséges emberi nyelv(ek) korlátait óhajtja behatárolni, illetve főleg a szerkezeti elemzést részesíti előnyben. A nyelvtipológiának ugyanakkor lényeges rokon vonásai vannak a relativista orientációjú funkcionalista szemléletmóddal is. Mind a kognitív nyelvészet, mind a nyelvtipológia empirikus alapokon nyugvó tudományág, mindkettő méltányolja a nyelvi sokféleséget, és gondosan begyűjtött nyelvi adatokból kívánja kialakítani elméleti irányvonalát. A szemantikai tipológia keretén belül a hagyományos tipológia szerkezetközpontú jellegének a kognitív nyelvészet funkcionális beállítottságával való kiterjesztése – azaz a különböző nyelvek összevetése, figyelembe véve a köztük lévő kulturális és konceptualizációs eltéréseket, és mindezt a nyelvhasználatra összpontosítva – azzal az előnnyel jár, hogy teljesebb képet kapunk a nyelvek variabilitásának behatároltságáról. A nyelvek tipológiai alapú kontrasztív egybevetése újraértelmeződik, kiegészül, és másfajta módszertani megközelítést kap. A szemantikai tipológia arra keresi a választ, hogy a nyelvek milyen paramétereket alkalmaznak egy meghatározott szemantikai mező strukturálására.

A grammatikai és a szemantikai viszonyok közötti megfelelések megfoghatóvá válnak azon feltevés alapján, hogy a grammatika (a morfológia és a szintaxis) szerkezetileg leképezi a jelentésviszonyokat.² A nyelv összes rétegének bevonása a nyelvközi vizsgálódásokba, továbbá annak elismerése, hogy a grammatika és a lexikon nem két különálló, egymás számára hozzáférhetetlen modul, hanem a nyelv szerveződésében kontinuumot alkotó, egymással korreláló részrendszerek, szintén sok pozitívumot hozhat a vizsgált jelenségek értékelésében. Bár ilyen irányú kutatások még csak elszórtan vannak jelen a hazai szakirodalomban, az irántuk való kíváncsiság már megfogalmazódott (Szűcs 2009, 69–70).

2.2. *A téri nyelv vizsgálata*

A fizikai tér az egyik legelsődlegesebb, legkonkrétabb tényező az ember életében. A testtel, téri orientációval kapcsolatos tapasztalatok megelőzik a gondolkodás minden formáját, a nyelvtudás képességét is beleértve. A téri megismerés és a térre vonatkozó nyelvi kifejezésrendszerek kapcsolatának vizsgálata a pszicholingvisztikában klasszikus téma, ugyanis nincs kétség afelől, hogy a tér kódolását szolgáló struktúrának központi szerepe van az emberi gondolkodásban (Lukács–Szamarasz 2014, 877–917).

A nyelvészetben azonban csak a kognitív paradigma elterjedése óta, Jackendoff (1983, 1987, 1992), Lakoff–Johnson (1980), Landau (1996), Lyons (1977) és Talmy (1985) munkássága nyomán indult meg a téri kódolás mint egységes szemantikai mező tudományos szintű vizsgálata, amely mára kulcskérdésként kezelt témakörre vált. Bebizonyosodott, hogy a fizikai térélmény olyan mentális képeket teremt, amelyek alapul szolgálnak átvitt fogalmi struktúrák kialakításához, jelentéséhez is, ahol megőrződik az eredeti szemantikai tartalom vagy annak egy része. Így a téri tapasztalat alapján kialakított fogalmak egy absztrakt helyzet, tárgy, esemény stb. leírásában is közrejátszanak, a téri séma egy tágabb gondolati rend alapjává válik. A konkrét helyjelölés fogalmi szerkezetei alapul szolgálnak a legkülönbözőbb tartományokban elhelyezhető elvont(abb) fogalmak kifejezéséhez metaforikus jelentéskiterjesztés által. Az átvitt jelentések nem önkényesek, hanem levezethetőek a fizikai tér konceptualizációjából,

² Természetesen a szemantikai szinthez az ellentétes póluson szorosan kapcsolódik a fonológiai szerkezet is, de ez utóbbival ebben a tanulmányban nem foglalkozom.

amelynek konkrétabb, egyszerűbb és világosabb fogalmai segítik az absztraktabb, nehezebben érthető fogalmak közvetítését. Poliszém jelentéshálózatok jönnek létre a családi hasonlóság és a prototípuselvű kategorizáció révén (Tolcsvai Nagy 2013a, 232–255). A metafora a kognitív felfogásban óriási jelentőségű: általa válik dinamikus jelentéssel bíróvá a világ, rajta keresztül látjuk ilyen vagy olyan módon környezetünk különböző aspektusait (l. részleteiben Bańcerowski 1999b, 2000a, 2000b, 2002a, 2002b, 2002c, 2004, 2006, 2008; Kövecses 2005a, 2005b, 2009; Kövecses–Benczes 2010; Langacker 2009, 2010; Tolcsvai Nagy 2013a, 2013b).

Az emberi nyelvek rendelkeznek általános érvényű szemantikai jellemzőkkel, illetőleg nyelvi univerzálékkal (Bach–Harms 1968/1978; Birnbaum 1971/1976; Cinque 2012; Comrie 1981/1983; Ramat 1984; Shibatani–Bynon 1995; Song 2001). A világ nyelveiben univerzális igény áll fenn például a tér mint referencia-rendszer kódolására. Ugyanakkor érdekes, nem véletlenszerű eltérések mutatkoznak a különböző nyelvek között abban a tekintetben, hogy mit öntenek nyelvi formába és hogyan. A biológiai adottságokon túl nyelvi és kommunikációs nézőpontbeli tényezőket kell föltételeznünk, amelyek irányítják, hogy melyik viszonyt kódoljuk (Tversky–Clark 1993). A nyelvek eltérő módon konceptualizálják a térbeli relációkat (Kövecses–Benczes 2010, 95–100), és a kommunikációs cél érdekében típusuknak megfelelően különböző eszközöket alkalmazhatnak a téri relációk ábrázolására. A külső világ reprezentációját mindig kulturális kontextusban kell értelmeznünk (Bańcerowski 1999a, 2006, 2008).

A kogníció, a nyelv és a kultúra a legnyilvánvalóbban a jelentés által hozható összefüggésbe egymással azon az alapon, hogy a jelentéseket mentális folyamatok által hozzuk létre, a nyelv által kommunikáljuk őket, és a kultúrát felfoghatjuk úgy is, mint „a jelentések olyan nagyobb halmazát, amelyet egy adott közösség elfogadott és magáénak tekint” (Kövecses–Benczes 2010, 220). Nem véletlen, hogy a kognitív nyelvészet kitüntetett területe a szemantikai elemzés, amely tapasztalatunk és világtudásunk alapján kialakult fogalmaink körülhatárolásának és mentális elrendeződésének feltárására irányul a nyelvi kifejezések segítségével.

A nyelvtipológia mindehhez egy olyan elméleti hátteret nyújt, amely a nyelvek sokfélesége mögött segít felfedezni azt, ami egy közös emberi cselekvésmód, illetve koordinátarendszer vagy más általános alap meglétét sugallja: azt, hogy minden gondolkodásmódot és kulturális rendet visszatükröző nyelvi struktúra változat egy témára (a különbözőség egysége). A különböző nyelvek beszélői univerzális, minden ember számára egyformán hozzáférhető kognitív folyamatok (testbeágyazottság, kategorizáció, fogalmi keret, metafora, metonímia, alak–háttér elrendezés, perspektíva, mentális terek) által alakítják ki világértelmezésüket, de mivel eltérő módon aknázzák ki a rendelkezésre álló forrásokat, a nyelvi kódolás eredménye is óhatatlanul más és más lesz. Az egyes nyelvek specifikus strukturálódásuk és kategorizációjuk következtében a tapasztalás különböző aspektusait állítják előtérbe, így befolyásolva világlátásunkat (l. többek között Anggoro–Gentner 2003; Boroditsky 2001, 2003, 2011; Boroditsky–Gaby 2010; Boroditsky et al. 2003; Cubelli et al. 2011; Sera et al. 1994; Winawer et al. 2007). Ez pedig a relativitás és az univerzalitás szembenállásának lehetséges feloldását jelenti, az ellentmondásosnak tűnő „relatív univerzalitás” (Kövecses–Benczes kifejezése: 2010, 217) tényének megerősítését. E tekintetben eddig is meggyőző eredmények születtek éppen a téri viszonyok kódolásának kutatása terén (például Lucy 1996, 1997, 2000; Levinson et al. 2002; Levinson et al. 2003; Levinson–Wilkins 2006).

2.3. *A téri nyelv vizsgálatának alkalmazott nyelvészeti érdekeltsége*

Az idegennyelv-tanulás szempontjából a fent elmondottak azt jelentik, hogy a diákoknak tudniuk kell: nem várhatják, hogy az elsajátítandó idegen nyelvben akár a nyelvi forma, akár a formai eszköztár mögötti konceptuális struktúra egy az egyben párhuzamba állítható legyen az anyanyelvi szerkezetekkel. El kell fogadniuk, hogy alkalmazkodniuk kell a nyelvben is a máshoz. Meg kell tanulniuk összehasonlítani az anyanyelv és a célnyelv közötti **nyelvi és**

kulturális sémákat, meg kell érteniük az anyanyelvük és az elsajátítandó L2 között lévő konceptuális eltéréseket, és teljesítményüket nem csupán nyelvi, hanem kulturális megfelelés szempontjából is a célnyelv elvárásaihoz kell igazítaniuk (vö. Holló 2008, 81).

A Padovai Tudományegyetemen – olasz anyanyelvű egyetemi hallgatóknak – a magyart mint idegen nyelvet oktató munkásságom 30 éve alatt az elméleti feltevéseken túl módomban volt a gyakorlatban is megtapasztalni, melyek a magyar nyelv azon kritikus területei, amelyek különös nehézséget okoz(hat)nak a magyart mint L2-t elsajátító idegen ajkúak számára. A hagyományosan problémásnak számító jelenségek körébe soroltakon túl (a magánhangzó-illeszkedés, az igekötők, a kettős, alanyi és határozott tárgyas ragozás) olasz–magyar viszonylatban kifejezetten a gondot okozó nyelvi jelenségek közé tartozik a téri viszonyok nyelvi kódolásának kérdésköre is. Ez utóbbi eltér a többi, előbb felsorolt nyelvi formától abban a tekintetben, hogy az olasz nyelvben is létezik: ott is árnyalt a térre vonatkozó nyelvi kifejezésrendszer. Ezért nem magától értetődő, nem rögtön szembetűnő, milyen bonyodalmakba ütközik egy olasz, ha a magyar HOL-rendszerben ki akar igazodni, és az adott beszédhelyzethez illő, jól megformált téri kifejezéseket akar használni. A szóban forgó jelenség azért is más és gondot okozó téma, mert nem lehet elszigetelt nyelvtani formaként kezelni.

A téri kódolásnak a nyelvtanban ugyanakkor nincs egységes tárgyalása. A téri viszonyok kifejezésére való utalásokat találunk ugyan a nyelvtankönyvekben, de bemutatásuk, kezelésük nem egységes (főként nem holisztikus), sem egy adott nyelven belül, sem nyelvközi perspektívában, illetve az itt-ott fellelhető információ gyakran hiányos. Ezért lehetetlen a téri nyelvre vonatkozó átfogó, megbízható leírást találni, illetve komoly összevetést végezni a tanulmányozott nyelvek között, ha nem váltunk paradigmát.

3. A téri nyelv szerveződése a magyarban és az olaszban

Tipológiai tanulmányról lévén szó az egyetemes elvek alapján kidolgozott leíró grammatikákkal, illetve a vizsgálódás tárgyát képező nyelvek releváns grammatikai résztulajdonságainak tanulmányozására kiterjedő szakirodalmi tényekkel mindenképpen szembesülnünk kell, hisz ezek alkotják a nyelvtipológus munkájának bemeneti adatait. Alaputatásaként az olasz és a magyar térjelölés nyelvi formáinak funkcionálisan rendszerezett összegyűjtésére és összevetésére vállalkoztam. Ez eddig még nem történt meg egyik nyelv viszonylatában sem. A magyar és az olasz nyelv azon részterületei kerültek elemzésre, amelyek valamilyen módon kapcsolatban áll(hat)nak a térbeli viszonyok kódolásával, azzal a céllal, hogy behatároljam azon genealógiailag és tipológiaiilag meghatározott repertoárt, amelyből a magyar és az olasz nyelv építkezik a térvizonyok kódolásakor. Erre azért is szükség van, mert a magyar/olasz mint idegen nyelv oktatási/elsajátítási szempontjait figyelembe véve nem előfeltételezhető az a „tudatlan tudás” a nyelvelsajátítók részéről, a téri nyelv azon anyanyelvi beszélők által való birtoklása, amelyre hivatkozni, építeni lehet, különösen nem két olyan nyelv viszonylatában, mint a mind tipológiaiilag, mind genealógiailag oly eltérő magyar és olasz. Be kell tudnunk mutatni, milyen elemeket lehet/kell felhasználni egy téri relációt ábrázoló szerkezet megalkotásakor, és ezeket a nyelvi elemeket hogyan, milyen sorrendben és milyen szabályok betartásával kell összeállítani. Mielőtt egy halmaz funkcióját taglaljuk, ki kell jelölnünk magát a halmazt, amiről állításokat akarunk tenni. Jelen tanulmányban természetesen nincs mód arra, hogy az olasz és a magyar téri domén részletes osztályozó egybevetését bemutathassam. A következőkben arra vállalkozom, hogy eddigi kutatásaim eredményeit összefoglaljam abban a reményben, hogy újdonságokkal szolgálhatok mind a magyar mint idegen nyelv, mind az olasz mint idegen nyelv tanárai és tanulói számára a munkámra jellemző új megközelítés bevezetésével.

Az általam alkalmazott, a leíró nyelvtanokban általában nem létező funkcionális szempontú rendszerezés nemcsak helytálló, hanem nyelvpedagógiai szempontból igen hasznos, hisz egyben láttatja egy összetett, altartományokra osztódó szemantikai mező strukturálódását. Ráirányítja a figyelmet arra is, hogy egy téri reláció leírását több, egymással korreláló, de akár a mondat különböző részein elhelyezett nyelvi elem együttesével kell megoldanunk, tehát a szerkezeti megformáltság szempontjából is egy bonyolult jelenséggel van dolgunk.

A hagyományos (formális) tipológiai elemzés viszonyítási pontként szolgált a további, dominánsan funkcionális szempontú szemantikai tipológiai háttérű összevetéshez – lehetővé téve, hogy érdemben összehasonlíthassuk a kétfajta hozzáállást, és objektíve mérlegelni tudjuk az új fogantatású szemantikai tipológia alkalmazásának előnyeit.

3.1. Igei természetű nyelvi egységek

A téri nyelv formai realizálódása mindkét vizsgált nyelvben igei és nem igei természetű nyelvi egységekkel történik. Vegyük számba elsőként az igei elemeket!

A cselekvés, történés, létezés térbeli körülményeit meghatározó helyhatározós szintagmát tartalmazó mondat központja az esetek legnagyobb részében ige vagy igenév. Témám szempontjából nincs lényeges különbség a kettő között, ezért az ige(i kifejezés) terminust használom. A helyjelölés tekintetében két jól körülhatárolható igeosztályra érdemes figyelmünket fordítani: a statikus felületen, rögzített ponton történő elhelyezkedés leírásának alapszerkezetében szerepet játszó létige és szinonimái alkotta csoportra és a mozgást jelentő igék körére.

Nyugalmi állapot ábrázolásakor mindkét vizsgált nyelvben pozíció-jelölőként kötelezően használandók a lokális igék,³ azaz a létige és szinonimái (*található, látható, fekszik, elhelyezkedik, elterül, elnyúlik, kiterjed, húzódik, áll, (le)lóg, (le)csüng* stb. – vö. *esserci, trovarsi, essere situato/posto/collocato* 'van, található', *essere in vista, comparire* 'látható', *collocarsi, disporsi, sistemarsi, dislocarsi* 'elhelyezkedik', *estendersi, distendersi* 'fekszik, elterül, kiterjed', *protrarsi* 'húzódik, elnyúlik', *stare, ergersi, essere posato* 'áll', *pendere, essere sospeso* 'lóg, csüng' stb.). Ezek gyakran testtartást jelölők vagy ezek származékai: az ember elhelyezkedésére vonatkozó fogalmi képzetek tevődnek át metaforikusan tárgyak lokalizációs leírására nyelvközi variabilitással. Ezek az igék a figura és az alap (avagy az alak és a háttér) bizonyos jellemzőire irányíthatják a figyelmet (például a vízszintesen vagy a függőlegesen történő kiterjedésére: *a torony a tér közepén áll* 'la torre erge in mezzo alla piazza', *a falu a folyó partján fekszik/terül el* 'il paese si estende/si sviluppa sulla riva del fiume').

A lokalizációs predikátumok vonatkozásában a nyelvek két csoportra oszthatók: (1) azokra, amelyek kis számú helyzetjelölő igével rendelkeznek (háromtól ötig terjedő, egymástól merőben eltérő, tehát nem szinonim igék: *áll, fekszik, függ*) és (2) azokra, amelyek különböző jelentésű statikus elhelyezkedést leíró igéinek száma tíznél több, akár százig is terjedhet⁴ (Levinson–Wilkins 2006, 524). Mivel a statikus igék köre mind a magyarban, mind az olaszban szűk kiterjedésű szemantikai domént képvisel, a diákokat is be lehet vonni az anyanyelvüket és a tanult idegen nyelvet összevető olyan gyűjtésbe, amelynek célja a két nyelv konvergenciáinak és divergenciáinak ilyen irányú behatárolása. Érdemes lenne megalkotni és összevetni a két nyelv lokális igéinek korpuszát. Egy ilyen elemzés fényt deríthetne arra, hogy a szóban forgó nyelvekben milyen lexikai tartalommal rendelkező igék léphetnek fel e téri

³ Feltétlenül fel kell hívni a figyelmet a létige eltérő magatartására, amikor kopulaként funkcionál, és harmadik személyű, jelen idejű és kijelentő módú alakjai fonetikailag nem realizálódnak. Lokalizációs struktúrákban viszont a létige mindig testes alakban jelenik meg.

⁴ Azokban a nyelvekben, ahol szélesebb a statikus igék köre (például a tzeltal nyelvben), az ige fontosabb szerepet kap a helyjelölésben azáltal, hogy a más nyelvekben marginálisnak tűnő részletekre is kiterjed szemantikai tartalma (például külön ige szolgál a gömbölyű formában, tál alakúan mélyedő tartályban való elhelyezkedés leírására).

domén alappozícióinak, azaz a vízszintes és a függőleges elhelyezkedés szemléltetésében, vagy éppen az elhelyezkedés módjától elvonatkoztatott neutrális helyjelölésben, illetve a periférikus, különleges helyzetek kódolását milyen szemantikájú igék végzik (*csüng, lóg, húzódik* stb.). Az olaszban például a vízszintes elhelyezkedés leírására nem használatosak a *fekszik* ige leggyakoribb beszélt nyelvi alakjai (*giacere, coricarsi, sdrairsi*), csak az 'elterül' értelmezésű lexikális elem (*estendersi*), illetve a 'ledől' jelentésű, választékosabb stílusértékű *distendersi* ige.

Figyelemre méltó észrevételeket tehetünk témánkkal kapcsolatban a mozgásigékre vonatkozóan. Vizsgálatukban a Leonard Talmy (1985, 1991, 2000) által a mozgásigék szemantikája alapján felállított tipológiai modellt alkalmaztam, amely igei és szatellit keretű nyelveket különböztet meg. A két típusba való besorolás azon alapul, hogy a különböző nyelvek hogyan fejezik ki a mozgásesemény központi mintázatát (*core schema*) meghatározó *Path* (útvonal) komponens, amely Talmy felfogásában a mozgást leíró esemény fő jellemvonásának bizonyul, annak mintegy keretét, mintázatát alkotja. Ezt a nyelv kódolhatja az ige szemantikájában vagy az igétől elkülönülve a mondatban szatelliteszerűen elhelyezkedő egyéb nyelvi elemek (igekötők, prefixumok, prepozíciók, partikulák stb.) által. Talmy általánosítása szerint a magyar szatellit keretű, az olasz igei keretű nyelvként könyvelendő el.

Ha azonban a tipológia egyszerre kevés nyelvet összehasonlító módszerét alkalmazzuk, finomíthatjuk az egyes nyelvek tipológiai osztályozását. Ez történt az olasz esetében, ahol arra a következtetésre jutottam, hogy a modern olasz Talmy tipológiai felosztását tekintve nem sorolható egyértelműen sem a *verb-framed*, sem a *satellite-framed* típusba, hanem valahol félúton található a kettő között. A standard olaszban most kibontakozóban lévő helyhatározói értelmezésű partikulák (ezeknek is különböző fejlődési fokozatai, amelyek az immár majdnem teljesen elhomályosuló latin örökségű prefixumok helyébe léptek/lépnek) és e partikulák egyre jobban elterjedő használata a prepozíciókkal együtt a szatellit elemek javára kezdi billenteni a mérleget. A partikulák egyébként annyira új nyelvi jelenséget képviselnek, hogy a nyelvtanokban még nem igazán szerepelnek, és a szakirodalomban nincs egységes elnevezésük. Az ige + helyhatározószó/partikula alkotta IP-szerkezetek terjedése egy általános, az analitikus igei konstrukciók térnyerésének tendenciájába (vö. Antelmi 2002) illeszkedő folyamat, ahol a tipológiai és strukturális tényezők kapnak elsődleges szerepet az areálisakkal szemben.

Az IP-szerkezeteknek az elemzésbe való bevonásával a magyar és az olasz közelebb került egymáshoz, valamint az olaszok saját anyanyelvük IP-szerkezeteinek mintázata alapján és ennek kiterjesztése által könnyebben szembesülnek a magyar igekötőkkel mint szatellit elemekkel. Ez nem alábecsülendő eredmény, hisz köztudottan az igekötőrendszer használata a magyar egyik legnehezebben elsajátítható mechanizmusai közé tartozik. A kérdéskörre vonatkozóan a kétpólusú osztályozás elégtelenségére, árnyaltabb kezelésének szükségességére és lehetőségére a szakirodalomban is találunk utalásokat (l. többek között Slobin 2004, Beavers–Levin–Tham 2010).

3.2. Nem igei természetű nyelvi egységek

A nem igei természetű nyelvi egységekre vonatkozóan azt a legújabb nyelvészeti szakirodalomban teret nyerő felfogást követtem, miszerint a főnévi kifejezések szemantikai funkcióinak kódolásakor egy közös adpozíciós P kategóriával van dolgunk (vö. Iggesen 2013). A P kategória elnevezés a nemzetközi szakirodalomban használatos prepozíció és posztpozíció terminusokból származik, amelyek az adpozíciók fejelejű, illetve fejevégű szintaktikai helyzetére utalnak. Egy egységes P kategóriát vettem fel tehát a helyviszonyok kódolását végző nem igei természetű elemek tárgyalásában, függetlenül attól, hogy ez a különböző nyelvekben, illetve egy nyelven belül is milyen morfológiai eszközökkel fejeződik ki (l. 1. táblázat).

A P KATEGÓRIA ELEMEI		
	OLASZ	MAGYAR
Igéhez kapcsolódó elemek	(kihalóban lévő) prefixumok; partikulák	igekötők
Névszóhoz kapcsolódó elemek	prepozíciók	helyhatározói esetragok; ragtalan és ragvonzó névutók
Önállóan álló elemek	határozószók	határozószók

1. táblázat. A téri reprezentáció nem igei természetű nyelvi egységei az olaszban és a magyarban.

A hagyományosan a diakrónia körére szorítkozó grammatikalizáció szinkrón szintű tettenérésére és magyarázó tényezőként való alkalmazására vállalkoztam, amikor bemutattam, hogy mind a magyarban, mind az olaszban az általános tipológiából jól ismert nyelvváltozási trendek körébe illeszthető grammatikalizációs folyamatok keretében alakultak ki és ma is alakulnak ki a P elemek.

Mindkét nyelvben egy olyan kontinuumon érdemes elhelyeznünk a P elemeket, amelynek egyik végét a helyhatározószók, a másikat a helyhatározóragok/prepozíciók alkotják, s köztük található – egymással átfedésben is – a köztes stádiumban lévő nyelvi elemek aszerint, hogy inkább határozószói vagy inkább tipikus helyhatározóragyszerű/prepozíciói tulajdonságokat mutatnak fel (1. 2. táblázat).

A grammatikalizáció iránya/fokozata	A grammatikalizáció fázisa	Magyar	Olasz
1.	(térbeliségre vonatkozó) fogalmi tartalmú szókészlet elemek (egy másik lexikális egységhez kapcsolódva)	✓	✓
2.	prepozíciós / névutós szókapcsolatok	✓	✓
3.	másodlagos prepozíciók / ragtalan névutók	✓	✓
4.	elsődleges prepozíciók / ragvonzó névutók	✓	✓
5.	esetjelölő agglutinálódott affixum	✓	----
6.	esetjelölő flexiós elem	----	----
7.	zéró morféma	----	----

2. táblázat. A P elemek grammatikalizációja (Christian Lehmann 1982/1995 és Hopper–Traugott 1993 alapján saját elemzés).

Ezeknek az összefüggéseknek a felvázolása és a P elemek kontinuumszerű értelmezésének bevezetése a tanítási gyakorlatba azért is célszerű, mert így elkerülhetjük a leíró nyelvtanok diszkrét kategorizálásra törekvéséből származó nehézségeket. Kézzelfogható és logikus magyarázatot tudunk adni arra a tényre, hogy a hagyományos nyelvtanokban a helyviszonyokat kifejező elemek körében ugyanazt a kifejezést több szófajba besorolva találjuk meg (1. a magyarban az igekötőként, névutóként és határozószóként egyaránt osztályozott elemeket, az olaszban prepozícióként, partikulaként és határozószóként használatos nyelvi egységeket). Ha ugyanis elfogadjuk, hogy a prototipikus, formai átalakulással együtt járó, elsősorban diakrón perspektívájú grammatikalizáció mellett léteznek olyan, főleg a szinkroniában tetten érhető változások, amelyek esetében a forráselem nem tűnt el, akkor egy köztes fázisban A és B nyelvi egység formailag egyező/hasonló, de funkcionálisan (részben) eltérő realizálódásai nem lepnek meg, ahogyan a grammatikalizálódó forma és a grammatikalizáció kiinduló szerkezete között létező szemantikai összefüggések sem. A grammatikalizációval szorosan összefügg a poliszémia fogalma, ugyanis a grammatikalizálódó újabb jelentések a régiekkel

hosszabb-rövidebb ideig együtt élnek, így természetes módon kétértelműség/többértelműség alakul ki.

A legújabb kognitív nyelvészeti kutatások azt is elismerik, hogy a prepozíciókká /toldalékokká vált nyelvi elemek is jelentéshordozók (Nishizawa-Kothencz 2014; Tolcsvai Nagy 2013a), s a grammatikalizálódott formákban megőrződnek a forráselem bizonyos szemantikai jegyei. A P elemek jelentésszerkezetének feltárása különösen gyümölcsöző lehet nemcsak a vonzat kutatás terén, hanem az oktatásban is, ugyanis jelentős mértékben segíthet a P elemek funkcionális terének pontosabb körvonalazásában.

A magyar mint idegen nyelv gyakorlati oktatási szempontjait figyelembe véve a P kategória beiktatása azzal az előnnyel jár, hogy a magyar helyviszonyító elemek strukturálódását nem mint az olasz nyelvi rendszerhez képest különleges formákat magába foglaló bonyolult hálózatot tárgyaljuk, hanem az olasz diákok anyanyelvében is meglévő szerkezetek variációiként tudjuk ábrázolni. A két nyelv rendszerszemlélete közös nevezőre hozható.

A problémát a P elemek kapcsolódására vonatkozó ellentétes paraméterértékek okozhatják. A magyar P elemek fejezők (inflexiós toldalékok,⁵ tipikusan esetragok, névutók), illetve az ige szatellit elemeként fellépő, de az NP-hez kapcsolódó fejező elemekkel (strukturálisan is) párhuzamban álló igekötők „mozgékonyak”. Az olaszban a prepozíciók által jellemzően fejező szerkezeteket kapunk, de a latin eredetű prefixumokat felváltó partikulák a mai standard olaszban az IP-szerkezetek formájában realizálódó fejező konstrukciók kifejlődésének és terjedésének irányába mutatnak. Ez utóbbi típusú építkezést az olaszban végbement tipológiai változások tették lehetővé, amelyek kedveztek az analitikus szerkesztésmódnak és a módosító elemeknek az igei fejhez viszonyított jobb oldalon való elhelyezésének.

A két szóban forgó nyelv viszonylatában paraméter-beállítást kell végeznünk. Az olasz anyanyelvűek számára kézzelfoghatóbbá tehetjük a fejező szerkezetek építkezésének gyakorlatát, ha az olasz IP-szerkezeteket is bevonjuk az összehasonlító bemutatásba, ugyanis a saját nyelvükben (kialakulóban lévő) minta tapasztalata alapján könnyebben általánosíthatják használatát. A magyar anyanyelvűeknek az igekötő ige előtti pozíciója működhet kognitív precedensként az olasz PrepP-k tipikus strukturálódásához hasonló irányú műveletek kidolgozásához. Az sem elhanyagolható, hogy a magyar anyanyelvűek esetében feltehető, hogy találkoztak már más, az olaszéval rokon (indoeurópai) idegen nyelvi sémákkal, amelyek támogat(hat)ják az olasz paraméter beidegződését.

A hagyományos tipológiai keretek közötti kontrasztív elemzés azt tárja elénk, hogy a téri viszonyok kódolása a magyarban erősebben grammatikalizálódott jelenség, mint az olaszban, illetve a magyar sokelemű, „hálószerű” téri strukturálódása áll szemben az olasz sematikusabb, közvetettebb eszközöket alkalmazó, „elnagyoltabb” rendszerével. A kérdés az, hogy mit tud mindehhez hozzáadni a konceptuális szintet bevonó analízis. Erről lesz szó a tanulmány következő, 4. részében.

4. A kognitív nyelvészet eredményeinek alkalmazása a nyelvpedagógiai gyakorlatban a magyar/olasz téri nyelv oktatása terén

Ha a nyelvoktatást mint a nyelvnek és a nyelvészet eredményeinek pedagógiai céllal való alkalmazását tekintjük, e területen is elvárható a tartalmi, de főleg szemléletbeli, módszertani megújulás és az interdiszciplinaritás követelményeinek adaptálása. Az idegennyelv-oktatás fejlődése azonban sajnálatos módon általában nem követi közvetlenül a nyelvtudományi kutatások haladását. El kell ismernünk, hogy a funkcionális szemlélet a gyakorlatban is egyre

⁵ A térbeliség szempontjából ugyan marginálisan, de a tárgyra utaló magyar igei inflexiós toldalékokra is gondolnunk kell, ugyanis a magyar *-t* tárgyrag – nem tipikusan – helyhatározói értéket is felvehet: *bejártuk az egész várost* 'abbiamo girato per tutta la città'.

jobban terjed a tananyagokban (vö. Hegedűs 2005, 2006; Szűcs 2005) és az oktatás módszerében megmutatkozó kommunikativitás szempontjainak előtérbe kerülésével (vö. Jónás 2001; Szűcs 1996). Ugyanakkor a kognitív megközelítés alkalmazás szintű bevonása a tanórákon és az ismeretanyag közvetítésében még várat magára, habár az igények megfogalmazódtak szellemiségének az idegennyelv-oktatásba való bekapcsolására (Szili 2006, 148; Jakab 2012, 69; Tolcsvai Nagy 2013a, 351–356). A következőkben a téri nyelv egy lehetséges tanítási modelljének kialakításához szeretnék adalékokat nyújtani a holista kognitív nyelvészet elméleti keretének érvényesítésével, ami aztán elképzelésem szerint mintául szolgálhat a nyelv egyéb részrendszereinek tárgyalásához is.

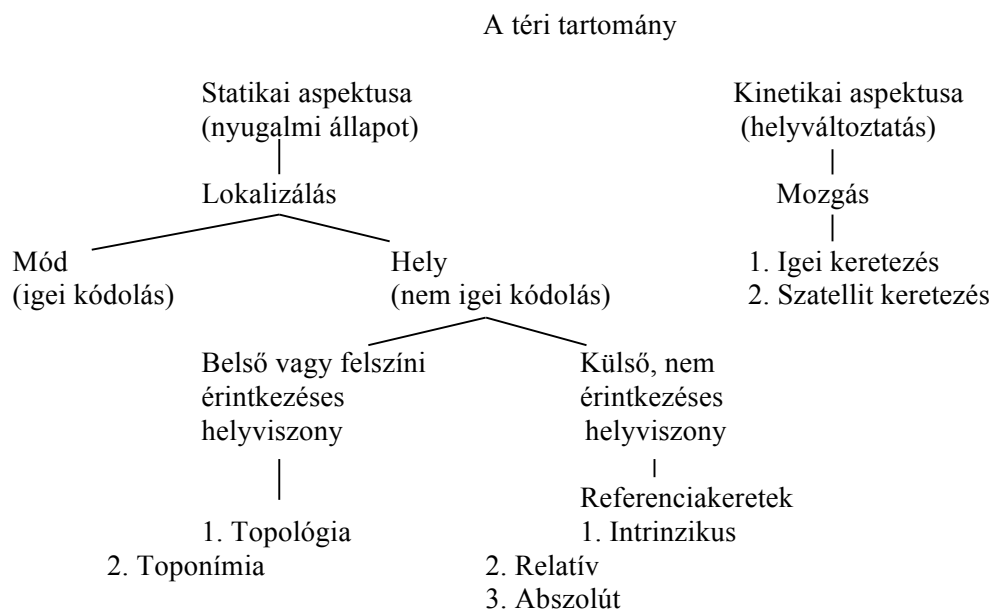
Az ember – biológiai adottságainak megfelelően – a sok közös jellemző vonással rendelkező entitásokat általános érvényű, viszonylag egyszerű fogalomkörökként osztályozza. (Például minden embernek van téri koncepciója, s ezen belül minden ember elkülöníti a statikus elhelyezkedés és a mozgás képzetét.) Amikor gondolatainkat nyelvi formába kell önteni, a gazdagabb, de strukturáltságában egyszerűbb mentális tartalmakat kell beleszorítani egy adott nyelv grammatikai strukturáltságában specifikusabb, bonyolultabb kategorizációs kereteibe (l. Dan Slobin nyelvhasználat-irányultságú gondolkodás (*thinking for speaking*) modelljét: Slobin 1991, 1996, 2003; Slobin–van der Velde 2005). Egy nyelv szerkezete által meghatározott kategorizáció a valóság egy bizonyos rendszerezésének figyelembevételével történik, tehát az agyban létrejövő mentális képek nyelvi érvényesítésekor választásra kényszerülünk: mi az, ami a teljes képből hiányozhat, mert az adott nyelvközösség számára marginális, és mi az, ami feltétlenül, esetleg nyomatékosan is megjelenik a nyelvben.

Ha elfogadjuk, hogy a nyelvi kategóriák, amelyekben keresztül hozzáférhetővé válik az emberi tudáson alapuló mentális tartalom, a tapasztalás különböző aspektusait állítják előtérbe, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy egy idegen nyelv elsajátításakor első feladatként a szavak és grammatikai szerkezetek megtanulásánál is fontosabb annak a tudatosítása, hogy egy adott nyelvben hogyan, azaz milyen kategóriák alapján osztódik fel a világ. A *thinking for speaking* beszédet megelőző és előkészítő kognitív mechanizmusa a különböző nyelvekben egybeeshet, de kisebb vagy akár jelentős mértékben el is térhet. Ha az utóbbi eset áll fenn, a nyelvtanuló csak akkor lesz képes L2 megfelelő használatára, ha mindenekelőtt megérti a számára újfajta, anyanyelvétől (és más általa ismert nyelvekétől) elütő nyelvi kategorizációt, mert az új kategóriákhoz kell hozzárendelnie a megtanulandó nyelv különböző egységeit.

A legújabb kutatások azt látszanak alátámasztani, hogy az ember térértelmezése nem univerzális, mint ahogyan azt korábban gondolták, bár a térbeliség kifejezésének kétségtelenül vannak általánosítható vonatkozásai is, amelyeket azonban egy elvontabb, szemantikai konceptualizációs szinten értelmezhetünk. Mivel a jelentésszerkezet nem univerzális, hanem nagymértékben nyelvspecifikus, a fogalmi tartalmat ki kell egészíteni a konceptualizáció módjára vonatkozó információval, amely meghatározó jelentőséggel bír.

4.1. A téri tartomány konceptuális felosztása

A nyelvek nem egységes szemantikai mezőként kezelik a teret, hanem több elkülönülő és többé-kevésbé részletekbe menően strukturált altartományra osztják azt (1. ábra). Ennek megfelelően a térviszonyok kódolásának bemutatására az egyes téri altartományok látszanak a legmegfelelőbb kiindulópontnak. A különböző téri szegmensek átfedhetik egymást, de mivel mindegyiknek saját belső szerveződése van, módszertanilag indokolt, hogy szétválasszuk és külön vizsgáljuk őket.

1. ábra. A téri tartomány konceptuális felosztása (Levinson–Wilkins 2006: 3 és Tolcsvai Nagy 1999 alapján saját kidolgozás).

Univerzálénak számít, hogy a természetes nyelvek egy tárgy elhelyezkedését a térben egy másik tárgyhoz viszonyítva írják le. Az észlelésben és a kognitív feldolgozásban a többi tárgyhoz képest kiemelkedő entitás, amely körül az egész szituáció elrendeződik, a *figura (alak)*; azt a dolgot pedig, amelyikhez viszonyítjuk a figurát a térben való elhelyezésekor, az *alap (háttér)* terminus technicus jelöli. A téri kódolás szempontjából a figurának ismeretlen térbeli jellemzői vannak, tipikusan kisebb, jól meghatározott kontúrral rendelkező, mozgatható, a beszélőhöz közelebb eső tárgy, míg az alap ezekkel ellentétes tulajdonságokkal írható le, referenciaentitásként, viszonyítási pontként szolgál.

A helyviszonyokat kódoló nyelvi szerveződés részrendszereinek taglalását célszerű azzal kezdeni, hogy az idegen nyelvet tanuló diákokat szembesítjük az 1. ábrával, és megfigyeltetjük, hogy az első szintű konceptuális elkülönülések minden nyelvben léteznek, így közös alapot képeznek a további egyre sajátosabban szerveződő részrendszerek számára. Minél lejjebb haladunk az 1. ábrán felvázolt, hierarchikusan rendeződő rétegekben, a tér minél részletesebb és jellegzetesebb aspektusait vesszük számba, annál nagyobb az esélye, hogy két nyelv viszonylatában eltéréseket találunk.

A tér mint referencia-rendszer két fő fogalmi metszetét univerzálisan a nyugalmi állapot és a mozgás ellentéte képviseli. Az is általános érvényű jelenség nyelvközi viszonylatban, hogy a térbeli elhelyezkedés módbeli aspektusa az igei kódolódik, míg maga a helyjelölés nem igei természetű rámutatásos (azaz deiktikus) vagy nem rámutatásos nyelvi egységekkel történik. Minden nyelv elkülöníti a közvetlen közeli, pontosabban a belső vagy felszíni érintkezéssel helyviszonyt a távolabbi, vagyis a külső, nem érintkezéssel elhelyezkedéstől. Konceptuálisan a magyar és az olasz (és a többi) nyelv konvergenciát mutat a térbeliség fő relációinak szerveződését illetően.

Az elemzést logikusan a nagyobb szegmensek felől kiindulva és a specifikusabb felbontások felé haladva végezzük. A tárgyalandó jelenségek (tipológiai alapú) kontrasztív párhuzamba állítása nemcsak az elsajátítandó idegen nyelv működésének felfedezését befolyásolja előnyösen, hanem a diákok anyanyelvi öntudatosságára is kedvezően hat(hat).

Az itt felvázolt szemléletben nem elvont grammatikai elemekből és szerkezetekből indulunk ki, hogy azokhoz rendeljünk néha mesterkéltnek tűnő mondatokat, hanem éppen ellenkezőleg,

a nyelv kommunikatív funkciójának előtérbe helyezésével gondolataink, mondanivalónk kifejezésének szükségessége hangsúlyozódik.

A térbeliség fő relációinak konceptuális szerveződésében megmutatkozó hasonlóságok mellett a nyelvi konstruálás szintjén lényeges eltéréseket is találunk a nyelvek között, amelyekre vonatkozóan alkalmazhatók a 3. pontban felvázolt funkcionális rendszerezés eredményei, illetve az egyes nyelvi formák bemutatására a grammatikák elemzése. Az egyes téri altartományok kognitív szempontokat érvényesítő részletes leírására jelen tanulmányban hely hiánya miatt nincs mód, de a funkcionális perspektíva gyakorlatba való átültetésére láttunk példát 3.1.-ben.

4.2. A szemantikai tipológia alkalmazásának előnyei

A konceptuális szintet bevonó szemantikai tipológiai analízis előnyei a következőkben mutatkoznak meg:

- Egy „holisztikus” megközelítés keretében, amelynek alapgondolata az, hogy a nyelv a kommunikáció eszköze, a hangsúly a nyelvi variabilitáson van mind nyelvközi, mind nyelven belüli viszonylatban. A nyelvi szerkezeteket működésükkel, tényleges használatukkal, variációs lehetőségeikkel együtt tanulmányozzuk, a grammatikát pragmatikai keretbe illesztve és a kognitív, a környezeti, a társadalmi és a kulturális tényezők által meghatározott nyelvhasználati aspektusoknak is tág teret szentelve.
- A nyelv egyes rétegeit nem egymástól elkülönülve elemezzük: a grammatikai elemekhez szemantikai érték rendelődik.
- A szinkronia és a diakronia egymást kiegészítő leírási módokként jelennek meg.
- Tudatosítjuk azt a tényt, hogy L1 és L2 eltérő kategorizációs és kulturális sémákon alapuló nyelvi szerveződése változat egy témára (a különözés egysége).
- A nyelv működésének mikéntjére, alapelveire világítunk rá az összefüggések megláttatásán keresztül.
- A tárgyalás nyelvhasználati fókuszja a diákok számára természetesebb hozzáállást jelent. A funkció felől közelít a nyelv elemzéséhez, és ez szorosabb kapcsolatba hozható a diákok empirikus, gyakorlati tapasztalataival.
- Alkalmazkodunk a Közös Európai Referenciakeret (2002) céljaihoz, amelyek az interkulturális kommunikatív kompetencia fejlesztését irányozzák elő.

5. Szempontok a téma további vizsgálatához

Munkám során több olyan újabb vizsgálatokat ösztönző és igénylő kérdés merült fel, amelyekre eddigi kutatásaim keretében még nem tudtam kitérni vagy a jelenlegi szakirodalmi adatok alapján kielégítően válaszolni. A legfontosabb, további kutatási célként megjelölendő témakörök a következők:

- a térjelölést végző P elemek poliszém jelentéshálózatainak belső szerveződése az elvont értelmű használat felé való kitekintéssel;
- a téri relációk fő szegmensein túlmenő altartományok részletezőbb feltérképezése, különös tekintettel a topológiai domén nyelvspecifikus hatókörére és a periférikus, atipikus téri viszonyok topológiai részrendszerekhez való rendelésére, illetve a külső érintkezéses helyviszonyok tartományára vonatkozóan a kinn levés (és azon belül főleg a közelben levés) résztartományának nyelvspecifikus belső szerveződésére;
- (tipológiai szempontból előnyös, nagyobb lélegzetű nemzetközi kutatási adatbázisokhoz kapcsolódó) empirikus adatgyűjtés és elemzés, amely lehetővé teszi a magyar

és az olasz nyelv mintáinak anyanyelvi beszélőktől vett adataival való szembesülést rendszerezett, szemantikai tipológiai kutatás keretében;

- a téri viszonyok nyelvspecifikus kategorizálásának pontos behatárolása, ezek alapján szemantikai térképek készítése;
- végül, de nem utolsó sorban az oktatásban kipróbált funkcionális–kognitív módszer tanulságainak levonása, hogy ezek által is továbbléphessünk a nyelv mibenlétének kutatásában.

6. *Összefoglaló megjegyzések*

A magyar és az olasz nyelvi rendszerek különböző típusokat képviselnek. Ez a körülmény jelentős nehézségeket okoz a két nyelv mint idegen nyelv elsajátításában, amelyek leküzdésére eddig kis számú egybevető nyelvészeti irodalom jött létre. E hiány felismerése ösztönözte kutatásomat. „Kétarcú” összevetést végeztem a két vizsgált nyelv viszonylatában, amellyel célom az volt, hogy elősegítsem mind a magyar mint idegen nyelv elsajátítását/oktatását olasz anyanyelvűek számára, mind az olasz mint idegen nyelv tanulását/tanítását magyar anyanyelvűek számára.

A tipológia és a kognitív nyelvészet egymást támogató, gyümölcsöző együttműködését a szemantikai tipológia keretén belül tudjuk a legnyilvánvalóbban tanúsítani, abban a reményben, hogy a kezdeti kutatások utat nyithatnak olyan további stúdiumoknak, amelyek egyre mélyrehatóbban, és bár interdiszciplinárisan, de egységesített módszerekkel képesek lesznek feltárni a jelentésalkotás komplex folyamatát, illetve pontosabb képet adnak a szemantikai komponens nyelvi formákban történő realizálódásáról.

A kontrasztív vizsgálat kognitív keretben végzett újragondolása szándékaim szerint előremutató szempontokkal gazdagította a nyelvleírást. Egy az idegen nyelvek elsajátításában alkalmazható új tanítási modell keretében vázoltam fel és mutattam meg a konceptuális szint bevonásával járó előnyöket.

A Közös Európai Referenciakeret (CEFR 2001), amely az idegennyelv-oktatásban és a nyelvi kompetencia értékelésében alapvető útmutató Európában, az interkulturális kommunikatív kompetenciát mint az idegennyelv-tanulás egyik legfontosabb célját jelöli meg. Ehhez a leíró nyelvtan tanítása önmagában nem lehet elégséges, hiszen a sikeres célnyelvi megnyilatkozáshoz azon képesség kialakítására és fejlesztésére van szükség, amely lehetővé teszi, hogy valaki hatékonyan tudjon kommunikálni idegen nyelven a saját kultúrájától eltérő kultúrájú emberekkel (Lawrence 2010, 33; O’Dowd 2006, 86; Rózsavölgyi 2013a, 2013b). A kultúraközi kommunikációban különösen fontos szerepe van az összehasonlító-elemző tanulásnak/tanításnak. Ahhoz, hogy a diákok megfelelően tudjanak alkalmazkodni egy új nyelvi környezethez, meg kell érteniük az anyanyelvük és a célnyelv közti konceptuális különbségeket, és össze kell tudniuk hasonlítani a nyelvi és a kulturális sémákat. A nyelvi reprezentációban a nyelvek között megnyilvánuló eltéréseknek kognitív hátterük van. A kategorizációs különbségek tudatosításán keresztül nemcsak szavakat és szerkezeteket tanítunk meg, hanem azt is, hogy ezek által az adott idegen nyelv beszélője hogyan osztja fel, hogyan képezi le a világot.

Az empirikus adatok strukturálódásának megértéséhez a nyelvészet feltétlenül segíthet, elsősorban ott, ahol egy bizonyos témakörben tudományos konszenzus van. E tekintetben fő feladatunk az, hogy a nyelv működésének mikéntjére, alapelveire próbáljunk rávilágítani, és ehhez az összefüggések megláttatásán és magyarázatán keresztül (is) vezet az út. A hagyományos nyelvtanok, nyelvtankönyvek erre a küldetésre azért nem alkalmasak, mert egymástól elszigetelve tárgyalják az egymással szorosan összefüggő, illetve a mondat/szöveg szintjén egymással nyilvánvaló összefüggésbe hozható/hozandó grammatikai jelenségeket.

Egy funkcionális–kognitív háttérű nyelvtan fejezeteit az elmondottak értelmében olyan címeknek kellene alkotniuk, mint például „téri viszonyok”, „időviszonyok”, „társas kapcsolatok”, „a birtoklás” stb. A nyelv ilyenfajta funkcionális felosztását pedig a nyelvi formákban leképeződő mentális szerkezetek, a(z eltérő) konceptualizáció felől érdemes megközelíteni. A diákok számára a hagyományos nyelvtanok szerkezetközponitú tárgyalásánál kétségkívül természetesebb az a hozzáállás, amely gyakorlati tapasztalataik alapján megszülető közlési szándékaikhoz rendel megfelelő kifejezési formákat úgy, hogy figyelembe veszi és elfogadja a másságot a világ kategorikus rendszerezésében is.

Irodalom

- Anggoro, Florencia – Gentner, Dedre 2003. Sex and Seniority: The Effects of Linguistic Categories on Conceptual Judgments and Memory. *Proceedings of the Twenty-Fifth Annual Conference of the Cognitive Science Society*. Boston, MA, pp. 6 Available online at <http://groups.psych.northwestern.edu/gentner/papers/AnggoroGentner03.pdf>.
- Antelmi, Donella 2002. Il verbo senza significato: possibilità di slittamento del contenuto lessicale su elementi di tipo nominale. *Rivista italiana di linguistica e di dialettologia* 4: 97–117.
- Bach, Emmon – Harms, Robert T. (eds.) 1968/1978. *Gli universali nella teoria linguistica*. Traduzione e cura editoriale di Giorgio Raimondo Cardona. Torino, Boringhieri
- Bach, Emmon – Harms, Robert T. (eds.) 1968. *Universals in Linguistic Theory*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Bañcerowski, Janusz 1999a. A világ nyelvi képe mint a szemantikai kutatások tárgya. *Magyar Nyelv* XCV/2: 188–195.
- Bañcerowski, Janusz 1999b. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123/1: 78–87.
- Bañcerowski, Janusz 2000a. A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *Magyar Nyelv* 96: 35–47.
- Bañcerowski, Janusz 2000b. A szavak kapcsolódási mechanizmusa a világ nyelvi képének tükrében. *Magyar Nyelvőr* 124/3: 349–352.
- Bañcerowski, Janusz 2002a. A természetes nyelv fogalma a nyelvtudományi paradigmák tükrében. *Magyar Nyelvőr* 126/2: 133–142.
- Bañcerowski, Janusz 2002b. Kategóriák, kategorizáció és a szavak mögött rejlő világ (világok). *Magyar Nyelv* XCVIII/2: 165–173.
- Bañcerowski, Janusz 2002c. Néhány megjegyzés a nyelv kognitív felfogásához. *Magyar Nyelvőr* 126/4: 459–463.
- Bañcerowski, Janusz 2004. A szemantikai kutatások a világ nyelvi képének tükrében. *VII. Nemzetközi Magyar Nyelvtudományi Kongresszus. Előadások*. Letölthető: <http://www.nytud.hu/NMNyK/eloadas/index.html>.
- Bañcerowski, Janusz 2006. A világ nyelvi, tudományos és kultúrképe mint a második valóság komponensei. *Magyar Nyelvőr* 130/2: 187–198.
- Bañcerowski, Janusz 2008. *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 86. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Beavers, John – Levin, Beth – Tham, Shiao Wei 2010. The typology of motion expressions revisited. *Journal of Linguistics* 46/2: 331–377.
- Birnbaum, Henrik 1971/1976. Il componente semantico e le stratificazioni della struttura profonda. In: Ramat, Paolo (a cura di) *La tipologia linguistica*. Bologna, il Mulino. 263–303.
- Birnbaum, Henrik 1971. The Semantic Component and Stratified Deep Structure. In: Birnbaum, Henrik: *Problems of Typological and Genetic Linguistics Viewed in a Generative Framework*. Berlin – Boston, De Gruyter Mouton. *Janua linguarum, series minor* 106. 9–48.
- Boroditsky, Lera 2001. Does language shape thought?: Mandarin and English speakers' conception of time. *Cognitive psychology* 43: 1–22.
- Boroditsky, Lera 2003. Linguistic Relativity. In: Nadel, Lynn (ed.): *Encyclopedia of Cognitive Science*. London, Macmillan Press. 917–921. Available online at <http://www-psych.stanford.edu/~lera/papers/linguistic-relativity.pdf>.
- Boroditsky, Lera 2011. How Language Shapes Thought. The languages we speak affect our perceptions of the world. *Scientific American*, February 2011: 63–65. Available online at <http://www.scientificamerican.com/article/how-language-shapes-thought/>.
- Boroditsky, Lera – Gaby, Alice 2010. Remembrances of Times East: Absolute Spatial Representations of Time in an Australian Aboriginal Community. *Psychological Science* 21/11: 1635–1639.

- Boroditsky, Lera – Schmidt, Lauren A. – Phillips, Webb 2003. Sex, syntax and semantics. In: Gentner, Dedre – Goldin-Meadow, Susan (eds.): *Language in Mind: Advances in the Investigation of Language and Thought*. Cambridge, MA: MIT Press. 61–78.
- Bowerman, Melissa – Choi, Soonja 2003. Space under Construction: Language-specific Spatial Categorization in First Language Acquisition. In: Gentner, Dedre – Goldin-Meadow, Susan (eds.): *Language in Mind: Advances in the Investigation of Language and Thought*. Cambridge, MA: MIT Press. 387–427.
- Bowerman, Melissa – Levinson, Stephen (eds.). 2001. *Language acquisition and conceptual development*. Cambridge, Cambridge University Press.
- CEFR: *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment* 2001. Council of Europe. Available online at http://www.coe.int/t/dg4/education/elp/elp-reg/cefr_EN.asp. Magyar változat: *KER: Közös Európai (Nyelvi) Referenciakeret: nyelvtanulás, nyelvtanítás, értékelés* 2002. Európa Tanács. Letölthető: http://www.nyak.hu/nyat/doc/ker_2002.asp.
- Cinque, Guglielmo 2012. Cognition, Typological Generalizations and Universal Grammar. Available online at <http://ling.auf.net/lingbuzz/001658>.
- Comrie, Bernard 1981/1983. *Universali del linguaggio e tipologia linguistica*. Bologna, il Mulino
- Comrie, Bernard 1981. *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*. Oxford, Basil Blackwell Publisher.
- Croft, William 1999. Some Contributions of Typology to Cognitive Linguistics, and Vice Versa. In: Janssen, Theo and Redeker, Gisela (eds.): *Foundations and Scope of Cognitive Linguistics*. Berlin, Mouton de Gruyter. 61–93.
- Croft, William 2003. *Typology and Universals*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Second edition. Cambridge, Cambridge University Press.
- Cubelli, Roberto – Paolieri, Daniela – Lotto, Lorella – Job, Remo 2011. The Effect of Grammatical Gender on Object Categorization. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 37(2): 449–460. doi: 10.1037/a0021965.
- Evans, Nicholas – Levinson, Stephen C. 2009. The myth of language universals: Language diversity and its importance for cognitive science. *Behavioral and Brain Sciences* 32: 429–492.
- Haspelmath, Martin 1997. *From Space to Time: Temporal Adverbials in the World's Languages*. Munich, LINCOM EUROPA.
- Hegedűs Rita 2005. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hegedűs Rita 2006. A magyar nyelv funkcionális megközelítésből. In: Hegedűs Rita – Nádor Orsolya (szerk.): *Magyar nyelvmester. A magyar mint idegen nyelvi és hungarológiai alapismeretek*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 59. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 112–125.
- Holló Dorottya 2008. *Értsünk szót! Kultúra, nyelvhasználat, nyelvtanítás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hopper, Paul J. – Traugott, Elisabeth C. 1993. *Grammaticalization*. Cambridge Textbooks in linguistics. Cambridge, Cambridge University Press.
- Iggesen, Oliver A. 2013. Number of Cases. In: Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin (eds.): *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Available online at <http://wals.info/chapter/49>.
- Jackendoff, Ray 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MIT Press.
- Jackendoff, Ray 1987. *Consciousness and the Computational Mind*. Cambridge, MIT Press.
- Jackendoff, Ray 1992. *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation*. Cambridge, MIT Press.
- Jakab Erika 2012. A kognitív aspektus a magyar mint idegen nyelv oktatásában. A nyelvi relativizmusból fakadó kognitív nehézségek bemutatása egy magyar–német kísérleten keresztül. *Hungarológiai Évkönyv* 13/1: 69–90.
- Jónás Frigyes 2001. Sarkalatos pontok a magyar mint idegen nyelv oktatási célrendszerében. *Hungarológiai Évkönyv* 2/1: 105–128.
- Kövecses Zoltán 2005a. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Typotex, Budapest.
- Kövecses Zoltán. 2005b. Túl a fogalmi metaforákon. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 21: 71–88.
- Kövecses Zoltán 2009. Versengő metaforaelméletek? *Magyar Nyelv* 105/3: 271–281.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lakoff, George – Johnson, Marc 1980. *Metaphors we live by*. Chicago, Chicago University Press.
- Landau, Barbara 1996. Multiple Geometric Representation of Objects in Languages and Language Learners. In: Bloom, Paul – Peterson, Mary A. – Nadel, Lynn – Garrett, Merrill F. (eds.): *Language and Space (Language, Speech and Communication)*. Cambridge, MIT Press.
- Langacker, Ronald Wayne 2009. *Investigations in Cognitive Grammar*. Cognitive Linguistics Research 42. Berlin, Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald Wayne 2010. Conceptualization, Symbolization, and Grammar. *International Journal of Cognitive Linguistics*. 1/1: 31–63.
- Lawrence, Geoffrey Philip John 2010. *Learning About Otherness: a Comparative Analysis of Culture Teaching and Its Impact in International Language Teacher Preparation*. Doctoral thesis. University of Toronto.

- Available online at https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/24805/6/Lawrence_Geoffrey_PJ_201006_PhD_thesis.pdf.
- Lehmann, Christian 1982/1995. *Thoughts on Grammaticalization. A Programmatic Sketch*. (Arbeiten des Kölner Universalien-Projekts 48). Köln Universität. Revised and expanded version appeared in 1995 as LINCOS Studies in Theoretical Linguistics 01. München–Newcastle, LINCOS EUROPA.
- Levinson, Stephen C. 2004. *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Levinson, Stephen C. – Kita, Sotaro – Hauna, Daniel B.M. – Rasch, Björn H. 2002. Returning the tables: language affects spatial reasoning. *Cognition* 84/2: 155–188. doi:10.1016/S0010-0277(02)00045-8.
- Levinson, Stephen C. – Meira, Sérgio – the Language and Cognition Group Max Planck Institute for Psycholinguistics. 2003. Natural concepts in the spatial topological domain – adpositional meanings in crosslinguistic perspective: an exercise in semantic typology. *Language* 79/3: 485–516. Available online at http://pubman.mpdl.mpg.de/pubman/item/escidoc:58578:2/component/escidoc:58579/Levinson_2003_natural.pdf.
- Levinson, Stephen C. – Wilkins, David P. (eds.) 2006. *Grammars of Space. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lucy, John A. 1996. The scope of linguistic relativity: an analysis and review of empirical research. In: Gumpers, John J. – Levinson, Stephen C. (eds.): *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge, Cambridge University Press. 37–70.
- Lucy, John A. 1997. Linguistic Relativity. *Annual Review of Anthropology* 26: 291–312.
- Lucy, John A. 2000. Introductory comments. In: Niemeier Susanne – Dirven René (eds.) *Evidence for Linguistic Relativity*. John Benjamins, Amsterdam. ix–xxi.
- Lukács Ágnes – Szamarasz Vera Zoé 2014. Téri nyelv. In: Pléh, Csaba – Lukács, Ágnes (szerk.) *Pszicholingvisztika 1–2*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2. kötet, 877–917.
- Lyons, John 1977. *Semantics 2*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Nishizawa-Kothencz Gabriella Szilvia 2014. Rendelkeznek-e a toldalékok jelentéssel? In: Havas Ferenc – Horváth Katalin – Kugler Nóra – Vladár Zsuzsa (szerk.): *Nyelvben a világ. Tanulmányok Ladányi Mária tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 47–55.
- O’Dowd, Robert 2006. The Use of Videoconferencing and E-mail as Mediators of Intercultural Student Ethnography. In: Belz, Julie A. – Thorne, Steven L. (eds.): *Internet-Mediated Intercultural Foreign Language Education*. Boston, Thomson & Heinle, 86–121.
- Ramat, Paolo 1984. *Linguistica tipologica*. Bologna, il Mulino.
- Rózsavölgyi Edit 2013a. A Web 2.0 kihívása az idegennyelv-oktatásban a nyelvhasználói készségek fejlesztése terén (The challenges offered by Web 2.0 tools in the improvement of L2 students’ communication skills). *Hungarológiai Évkönyv* 14: 77–88. Letölthető: http://epa.oszk.hu/02200/02287/00014/pdf/EPA02287_hungarologiai_evkonyv_2013_14.pdf.
- Rózsavölgyi Edit 2013b. A nyelvi és az interkulturális kompetencia fejlesztése az eTandem keretein belül. In: Ladányi Mária – Vladár Zsuzsa – Hrenek Éva (szerk.): *MANYE XXIII. Nyelv – társadalom – kultúra. Interkulturális és multikulturális perspektívák I–II*. MANYE – Tinta Könyvkiadó, Budapest. II./383–388.
- Sera, Maria D – Berge, Christian A.H. – del Castillo Pintado, Javier 1994. Grammatical and conceptual forces in the attribution of gender by English and Spanish speakers. *Cognitive Development* 9/3: 261–292.
- Shibatani, Masayoshi – Bynon, Theodora (eds.) 1995. *Approaches to Language Typology*. Oxford, Clarendon Press.
- Slobin, Dan Isaac 1991. Learning to Think for Speaking: Native Language, Cognition, and Rhetorical Style. *Pragmatics* 1/1: 7–25.
- Slobin, Dan Isaac 1996. From “Thought and Language” to “Thinking for Speaking”. In: Gumpers, John J. – Levinson, Stephen C. (eds.): *Rethinking Linguistic Relativity*. Cambridge, Cambridge University Press. 70–97.
- Slobin, Dan Isaac 2003. Language and thought online: Cognitive consequences of linguistic relativity. In: Gentner, Dedre – Goldin-Meadow, Susan (eds.): *Language in Mind: Advances in the Investigation of Language and Thought*. Cambridge, MA: MIT Press. 157–191.
- Slobin, Dan Isaac 2004. The many ways to search for a frog: Linguistic typology and the expression of motion events. In Strömquist, Sven – Verhoeven, Ludo (eds.): *Relating Events in Narrative*. Vol 2. *Typological and contextual perspectives*, Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 219–257.
- Slobin, Dan Isaac – van der Velde, Geert 2005. Thinking for speaking. *Qualia* 2/2: 13–17.
- Song, Jae Jung 2001. *Linguistic Typology: Morphology and Syntax*. Harlow, Pearson Education Limited.
- Szili Katalin 2006. A magyar mint idegen nyelv tanítása az ezredfordulón (Feladatok, kihívások és válaszok). In: Hegedűs Rita – Nádor Orsolya (szerk.): *Magyar nyelvmester. A magyar mint idegen nyelvi és hungarológiai alapismeretek*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 59. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 145–160.

- Szűcs Tibor 1996. A magyar mint idegen nyelv grammatikája – kommunikatív keretben. In: Székely Gábor – Cs. Jónás Erzsébet (szerk.): *Nyelvek és nyelvoktatás a Kárpát-medencében*. Bessenyei György Könyvkiadó, Nyíregyháza. 136–141.
- Szűcs Tibor 2005. Kontrasztok a nyelvtan és a szókincs együttesében. *THL2* 2005/1: 7–21. Letölthető: <http://www.epa.hu/01400/01467/00005/pdf/007-021kep.pdf>.
- Szűcs Tibor 2009. A kontrasztív nyelvészet és a fordításkritika viszonyáról. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* LIII/1: 61–70.
- Talmy, Leonard 1985. Lexicalization Patterns: Semantic Structure in Lexical Forms. In: Shopen, Timothy (ed.): *Language Typology and Syntactic Description, vol. 3: Grammatical Categories and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press. 57–149.
- Talmy, Leonard 1991. Path to Realization: a Typology of Event Conflation. In: Sutton, Laurel A. – Johnson, Christopher – Shields, Ruth (eds.): *Papers of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, Berkeley Linguistics Society. 480–520.
- Talmy, Leonard 2000. Fictive Motion in Language and “Ception”. In: Talmy, Leonard: *Toward a Cognitive Semantics. Volume 1: Concept Structuring Systems*. Cambridge, The MIT Press. 99–178.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *Magyar Nyelv* XCV/2: 154–165.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013a. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2013b. Az igekötő + ige szerkezet szemantikája. *Nyelvtudományi Közlemények* 109: 187–226.
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a Language: a Usage-based Theory of Language Acquisition*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Tversky, Barbara – Clark Herbert H. 1993. Prepositions are not places. *Behavioral and Brain Sciences* 16: 252–253.
- Winawer, Jonathan – Witthoft, Nathan – Frank, Michael C. – Wu, Lisa – Wade, Alex R. – Boroditsky, Lera 2007. Russian Blues Reveal Effects of Language on Color Discrimination. *PNAS* 104/19: 7780–7785 Available online at www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.0701644104.

Rózsavölgyi, Edit

**Encoding of Spatial Reference in Hungarian and Italian Languages.
A Comparative Typological Analysis**

This crosslinguistic survey of spatial reference in language use is about the way Hungarian and Italian languages structure the spatial domain. The purpose of the paper is twofold, one theoretical and the other practical. Linguistic typology has undergone serious crises lately as it has been proven that very few, if any, language universals exist, due to the extreme structural diversity of languages. We have to pursue then new ways of investigation taking into account an interdisciplinary approach. Language typology may complement and learn from linguistics of other persuasions which in turn may enhance theoretical well groundedness of language typology and broaden its research scope. I argue that opening toward cognitive linguistics, which has experienced a shift towards more empirically-based inquiry recently, may provide a potential for methodological cross-fertilization. From the perspective of applied linguistics the aim of this study is to approach the question of how and to what extent semantic typology, a new kind of work in linguistics which starts out from a functional base (essentially, how one answers "where"-questions), can be applied to teaching Hungarian and Italian as a second language.